

Berde Mózsa.

(Történelmi arckép.)

Írta: P. Szentmártoni Kálmán.

A kolozsvári unitárius kollégium díszes épületében, az előcsarnokban egy mellszobor hirdeti Berde Mózsa emlékét. A kiváló emberek legnagyobb része csak halála után kapja meg azt a tiszteletet, amelyet megérdemel. Berde Mózsnál is a halál nem az elmulást, hanem az örökélet kezdetét jelentette. A halálának ötvenedik évében rendezett emlékünnepelet¹ arra használjuk, hogy a fejedelmi adományozónak újabb emléket állítsunk. Nagy emberi alkotásait egy kitűnő életrajzában Benczédi Gergely nagy szeretettel ismertette, de csak a ma embere tudja őt igazán a kellő erkölcsi értékelés magasságába emelni. Az idő az érdem igazi bírója. Halála után ötven év olyan időhatár, hogy innen szétnézve megmérhető tárgyilagosan életének teljes értéke és jelentősége. Berde Mózsa történelmi alakját igyekszünk belehelyezni abba a korba, amelyben élt s így rajzolni meg arcképét, de különös tekintettel leszünk Berde nemzetnevelői jelentőségére, ami egyáltalán nincs meg a magyar köztudatban, sőt még az unitáriusban sincs meg, nem is szólva arról, hogy Berde Mózsa nemes alakját székely népünk sem ismeri.

Berde Mózsa székely nemes családból származott, őse 1615-ben Bethlen Gábortól hadi szolgálataiért kapta a nemes levelet. Atyja, *Berde Mózes* végigküzdötte a napoleoni háborúkat s onnan szerencsésen visszatérve *Márkos Teréziát* vette feleségül s ebből a házasságból született Laborfalván, Háromszék megyében, 1815-ben egy fiuk, Mózes. Ennek a névnek egyik módosított változata: *Mózsa*, Berde magát mindig így írta. Az egyetlen fiút a falusi elemi iskolából 1825-ben a szé-

¹ A kolozsvári unitárius kollégiumban 1943. november 20-án.

kelykeresztúri gimnáziumba vitték, ahol kitűnően tanult, de szellemi kiválósága mellett már a kis gyermekben mutatkozott a gyakorlati érzék és a pénz helyes értékelése, a takarékoság. Mint kis diák posztóból keztyűket, a székelykeresztúri gimnáziumban sokáig divatozó szokás szerint lószórból gyűrűket készített s azokat eladva, megtakarított még abból a hazulról küldött 16 forintból is, amit évi ellátásra kapott. Édesanyja is takarékoságra szoktatta, mert mikor Székelykeresztúrról nyári szünidőkre hazament, mindig pontosan megszámadoltatta, hogy éven át mire is költötte el a kapott pénzt. Nem volt rózsás gyermekora. Szülői általában szigorú nevelésben részesítették s gyermekéveit a nyári szünidőkön sem tölthette gondtalanul, hanem vele is az történt, ami mindnyájunkkal, akik falun élünk, haza érkezésünk napján csókokkal, nagy szeretettel fogadtak és az első nap semmit sem kellett dolgoznunk, de másnap reggel már azért csókoltak fel az ágyból, hogy menjünk a mezőre dolgozni. Úgy látszik, hogy a gyermek Berde olykor megúnta a fárasztó mezei munkát, mert egy vakáción, mikor édes apjával egy nagy földet szántottak, egyszer csak azt mondotta az apja felé fordulva: „Édes apám, ez a föld igen nagy, ezt adjuk el”.¹

Székelykeresztúrról 1834-ben a kolozsvári unitárius kollégiumba került Berde Mózsa, ahol a teljesen gyakorlati berendezésű fiatal Berde az unitárius kollégium „*Serdület*” című lapjába 1835-ben már verseket írogat. Ezek, amint kiváló életírója mondja, gyengék, de *szellemtörténeti* vonatkozásban érdekesnek tartom velük foglalkozni igazolásul annak, hogy az emberek néha öntudatlanul s alaptermészetükkel ellentétesen is mennyire koruk eszmekörében élnek. Az első költeménynek címe „*Lelkesítés*”.² Elmondja, hogy hős elődeink minket boldog hazába helyeztek, nekünk nem kell karddal, golyóval harcolnunk, dicső őseink megtörték az erejét osmannak, németnek s meg tudták velük szemben védelmezni a szabadság szellemét, de mi gyávák, pulyák vagyunk és saját magunk ástuk meg a sírt, amelybe a zsarnok taszított. Int a kor szelleme, föl barátaim! mi is harcoljunk, küzdjünk jogaink és nyelvünk megvé-

¹ Benczédi Gergely: Berde Mózsa életrajza. Budapest, 1901. 7. l.

² Benczédi: i. m. 91—92. l.

déséért s akkor megint felújul hazánk dicsősége. Mikor Berde költeményét olvassuk, eszünkbe jutnak Berzsenyinek:

„Romlásnak indult, hajdan erős Magyar!
Nem látod, Árpád vére miként fajul!”¹

Kölcseynek:

„Más faj állott a kihuny helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanult izzadni,
Névben él csak, többé nincs jelen”.²

Vörösmartynak. „Régi dicsőségünk, hol kései az éji homályban?”³ szavai és úgy érezzük, hogy Berde Múzsája a fentieknek nalvány visszhangja. Az idézett költeményeknek egy az alaphangjuk: dicsőítik a romlatlan, ősi erkölcsöket, kérlelhetetlenül ostorozzák a nemzet hibáit s igyekeznek felrázni az elkorcsosodott, elfajult nemzetet. A régi, ősi erényekről megfeledező magyarságra lassú halál leselkedik. Szomorúan látják minden téren való elmaradottságunkat. A jelen reménytelen, a magyarságot bünei: árulások, pártütések földig sújtották, honfiúi fájdalommal csak a jövőtől várnak s enyhületet csak abban látnak, ha a mult dicső eseményeivel foglalkozhatnak. Az ifjú Berdét is elragadja a kor szellemében levő hazafias lelkesedés, ismeri kora íróit, eszméit, tudja a nyelv nagy fontosságát s költeményével a Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc és Vörösmarty történeti szemléletéhez csatlakozva a romantikus történelem-filozófia eszméinek lesz hirdetője.

A másik, nyomtatott betűt látott verse Berdének: „Kosciuskohoz”.⁴ Ebben Kosciuskot, a nagy lengyel szabadsághóstit énekl meg, aki kardja súlyát éreztette Észak zsarnokával s megvédte hona régi jogát, a szabadságot az oroszokkal szemben, de II. Katalin alatt az északi zsarnokok leverték Kosciusko hősi csapatát és a nagy hőst Észak zsarnoka rabláncokba fűzette, de a fogságból kiszabadulva Kosciusko Amerikába ment

¹ Berzsenyi: A magyarokhoz.

² Zrinyi Miklós: Szobránc, 1830. július. Kölcsey Ferenc munkái Pesten, 1832. 199. l.

³ Vörösmarty: Zalán futása első ének. V. ö. Pintér Jenő a magyar irodalom történetének kézikönyve, Budapest, 1921. t. 366, 391., II. 59.

⁴ Benczédi: i. m. 92—93. l.

és Washingtonnal összetiporta a zsarnokságot és felderítette a szabadság bíbor hajnalát. Ebben a költeményben Berde már eltérően előbbi költői alkotásától, eltávozik a hazai talajról s a lengyel Kosciusko-ban a szabadsághóst s tisztán a világszabadság eszméjét dicsőíti, vagyis itt már Berde teljesen korának egyetemes liberális közhangulatát, szabadság iránti rajongását fejezi ki.

Más irodalmi terméket Berdétől nem ismerünk, pedig úgy látszik, hogy a *történelmet* is kedvelte, legalább is azt állapíthatjuk meg Petőfi Sándornak, barátjához, Berde Mózsához 1849. március 24-én intézett leveléből, melyben a nagy költő Berdét így üdvözlí: „áldjon meg mind a hetvenhét isten”, utóiratában pedig ezeket mondja: „Háromszék történetére vonatkozó, általa megígért adatokra pediglen nagyszerűen számolok”¹ Berde legszebb írásának végrendeletét tartjuk, melyről később lesz szó.

Berde kolozsvári tanulásának eredménye, hogy nevelési elveit már egész fiatalon megmutathatta. Az egyházi életben annyira tevékeny Dániel Elek főgondnok egyetlen fiának nevelője lett. Berde az elkényeztetett ifjút szeretettel, de nagy szigorúsággal kezelte s célja az volt, hogy tanítványát: „önállóságra, munkásságra és takarékoszágra szoktassa, mert e három erény teszi az embert függetlenné és úrrá s legnagyobb úr az, aki legkevesebbet szorul másra”.² A fiatal Berdének tehát már kiforrott nevelési elvei voltak s míg ezeket szeretettel gyakorolta, addig magát is nevelte azzal, hogy Dániel Elek kir. táblai elnök családjánál az előkelő társaságban finom modort és társalgási könnyedséget sajátított el, egyben pedig a tevékeny főgondnok buzgó egyházi munkálkodásának szemléletével mélyebben kezdett betekinteni az unitárius egyház ügyeibe. Tanulmányait a kolozsvári kollégiumban is kitűnően végezte el s 1837-től a marosvásárhelyi református kollégiumban folytattott jogi tanulmányokat, ügyvédi diplomát szerzett s 1841-ben Kolozsváron, a Bánffy-palotában az ügyvédi gyakorlatot megkezdette. Ügyvédi jogcsavarásokra nem volt szüksége, mindig a tettek embere volt s ezért csakhamar keresett ügyvéd lett.

¹ Benczédi: i. m. 93. 1.

² Benczédi: i. m. 9. 1.

Tekintélyét emelte az is, hogy gróf Csáky György jószágigazgatójává tette meg s az ő kíséretében megismerte a magyarországi nevezetesebb családokat s gyakorlati úton idővel valósággal családtörténeti tudós lett, ami történeti érzéke mellett kiváló emlékező tehetségéről tanuskodik.

Mikor az 1848-as nagy idők elkövetkeztek, Berde már kifejlett ember és fényképei, a kollégium előcsarnokában lévő sikerült mellszobra, s a ma is élők elbeszélése után, külső alakját is, testi tulajdonságait is meg tudjuk rajzolni. Középtermetű, erőteljes, arca szabályos, életpiros, magyaros bajusszal, élénk kék szemű, szőke hajú, szemei villogók s elárulják az erős akaratot. Könnyed, határozott fellépésű, jómodorú, a társalgásban ügyes, hangja kellemes, ékesszavú. Szép embernek tartották, de hideg fej, sok benne a gyakorlati józan ész. Erős egyéniség, van benne férfias büszkeség, szívós keménység, mindezek mellett szerény s ezért nem csoda, ha mind a nép, mind az előkelő társadalom rokonszenvesnek találta, tisztelte és nagyrabecsülte.

Mindezen testi és lelki jó tulajdonságai képesítették arra, hogy a közügyek szolgálatában is fontos hivatást teljesíthesen. Az 1848-iki nagy átalakulás őt is vezető helyre szolgáltja. Sepsiszentgyörgyön egyhangúlag megválasztják országgyűlési képviselőnek. A nevezetes erdélyi országgyűlés Kolozsvárt, 1848 május 29-én kimondotta Erdélynek az anyaországgal való egyesítését. Berde lelkes híve volt az uniónak s ki is dolgozott egy részletes törvényjavaslatot Erdély és Magyarország egyesüléséről.

Az unió kimondása Erdélyt két táborra osztotta. Egyfelől voltak a felbújtogatott románok és szászok, akiket az osztrák fegyveres erő támogatott, másfelől pedig a szervezetlen magyarság. A magyar alkotmánynak és szabadságnak védőbástyája Erdélyben a Székelyföld volt, de ellenségeink titokban arra törekedtek, hogy a székelységet a nemzeti ügytől elvonják. Hogy ez ne történhessék meg, az első felelős minisztérium a székely képviselőket kormánybiztosokul küldötte ki, köztük Berde Mózst is Háromszékre. A kormánybiztosoknak feladata az volt, hogy elfojtsanak minden unió-ellenes mozgalmat, minden nép- és kormányzat-elleni bújtogatást, továbbá, hogy önkéntes csapatokból szervezzék meg és szereljék fel a nemzetör-

séget. „Egyedül erélyes fellépés és ernyedetlen buzgalom az, — így végződött a kormánybiztosoknak adott rendelet, — mi sikert hozhat törekvéseiknek, melynél fogva a haza nevében szólítom fel önt, fordítsa minden erejét eszközzésére annak, mit a hon önre bízott, s mi, ha mindnyájan, e hon polgárai, összevetett vállakkal a haza megmentésére törekszünk, egyedül ez távolíthatja el azon veszélyt, mely bennünket fenyeget.”¹

Történelmi események mindenkor fokozott mértékben mutatják meg az emberek jellemének igazi értékeit. Berde Mózsa jellemének alapvonása már az apában és anyában feltalálhatók, de az ősök lelki vonásai a szerencsés sarjadékban nagyobbá, rendkívülivé, fényessé tömörültek. Az *akarat* s annak minősége a jellemnek a legjellegzetesebb vonása. Nála az akarat megnyilvánulásának a legmagasabb fokát látjuk, az öntudatos, cselekvő akarást, amely Berdénél a magyar embert annyira jellemző józan okossággal párosult. A nehéz időkben való kormányzás sikere vagy sikertelensége nem az adott rendeletek írott betűin, hanem a vezetők alkalmas személyiségén fordul meg. Berdét olyan időkben küldötték kormánybiztosnak, mely a zúr-zavar felé indult, melynek rendeltetése az volt, hogy mindent felforgasson, de Berde egész honmentő munkájában zászlójjára a mérsékletet írta, fölényes nyugalommal, de annál nagyobb eréllyel dolgozott s megfontoltan igyekezett az ellentéteket összhangba hozni és kiegyenlíteni. Berdét is megérintették a kor eszméi, de el nem ragadták s mindig úgy viselkedett, mint, aki érzi hogy kezében van a sors kerekeinek irányítása.

Berde Mózsa 1848 szeptember elején érkezett Háromszékre, a Székelyföld Spártájába. Itt is Honvédelmi Bizottságot alakítottak, amelynek élén a kormánybiztos és a főkirálybíró állottak, de mindent Berde intézett. Berde a nagy történések idején is világosan látta a nemzeti élet követelményeit s ezért túlóvatos politikát követett s míg egyfelől a hevesvérű ifjúságot s a türelmetlenkedő népet csitítgatta, másfelől a velük érintkező vezetőket Berde ékesszólással ellensúlyozta s olykor felolvasta az osztrák katonai parancsnoknak, hol fenyegető, hol csábítgató kiáltványát. Egy felhívás olyan édeskésen szólott a székelyekhez, hogy már már el akarták fogadni a katonai pa-

¹ Benczédi: I. m. 15. l.

rancsnok ajánlatát. Egyik népszónok, Gál Dániel ezt látva, nehogy a székelység térdet hajtson, elkérte a proklamációt, összegyúrta és lenyelte.¹ Ilyen erős békeellenes hangulat volt Háromszéken, de Berdében meg volt mindig a nyugalom, az önuralom, melyekkel könnyen lehet válságos pillanatokban is a helyes intézkedéseket eltalálni, ezekkel s nyájasságával ékes szónoklataival fenn tudta tartani a csendet és rendet a viharzó székelység között s minden törekvése a béke további fenntartására irányult. A románok, szászok gyilkolták a magyarságot, látszott már, hogy a cél a magyarság kiirtása, de azért Háromszék egyelőre még csak gyűlésezett.

Ebben a szorongatott helyzetben Berzenczey László, 1848-ban Marosszék követe, később székelyföldi kormánybiztos, a székelyek Rákosmezejére, a Nemes Anya-Udvarhelyszéken levő Agyagfalvára gyűlésre hívta össze a székelyeket. A szűk agyagfalvi réten 1848. október 16-án 40—50 ezer székely jelent meg. A gyűlésen, melynek vezéralakjai között Berde Mózsa is magyar ruhában ott volt, kimondták, hogy tántoríthatatlan hűséggel viseltetnek királyukhoz, az alkotmányhoz s hogy a hazáért védelmére 19 évestől 40 éves korig mindenki köteles hadba szállni. A gyűlés ideje alatt is érkeztek tudósítások, hogy a románok öldökliek a magyarokat s most már a felett vitatkoztak, hogy azonnal induljanak-e veszélyben levő testvéreik védelmére, vagy pedig előbb menjenek haza s jól szervezkedjenek. E kérdésben a forradalmi ellentétek képviselői viaskodtak egymással. Berdének az volt a felfogása, hogy: „háborút, pert és játékot mindenki azon reményben kezd, hogy nyerni fog, aki nek még reménye se lehet, az vagy könnyelmű, vagy végtelen hiú”.¹ Berde az őszinte és jogos lelkesedés korszakában is mérsékelt maradt, nem szerette a szépen zengő szavakat, amiket a magyar életben olyan szíves hallgatnak, nem tartozott az álmodozó magyarság közé, hanem a tömeggel szemben az egészséges realizmus képviselője s e válságos pillanatokban éles tekintettel, önfeláldozó erővel szembe fordult az örvénnyel és szigorú tekintetét keményen szegezve a valóságra, itt is tapinta-

¹ Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca. Kolozsvár, 1896. 28—29 l.

¹ Benczédi i. m. 16. l.

tosan, de mégis eréllyel, higgadtan azt fejtegette, hogy előbb szervezkedjenek s csak azután menjenek a testvérek védelmére, de hiába intette a gyűlést óvatosságra Berde szigorú realizmusa, ez nemcsak, hogy nem tetszett a székely népnek, hanem Berdével szemben fenyegető kiáltásokra ragadtatta magát a nép s most könnyű sora volt a tüzes, de meggondolatlan népszónoknak, Berzenczey Lászlónak, aki a valóság talajáról nagy szavakkal az érzelmek világába sodorta a kényes ügyet s mámorosan a nép kegyeibe emelkedett. Berzenczey lelkesítő szavaira elhatározták, hogy erőszakra erőszakkal felelnek s azonnal indulnak. Berde Agyagfalváról Háromszékbe ment s ott szervezte a védelmet.¹

Az egykorú Pálffy János feljegyzései szerint Berzenczey is azt hitte magáról, amit Kossuth, hogy ő született hadvezér, de a helyett, hogy 10.000 jól felfegyverzett, fegyelmezett határőrt vitt volna az ellenség ellen s gondoskodott volna élelmezésükről, ahelyett elindított egy 30.000 főből álló „rendetlen, féktelen tömeget, amelyből egy negyedrésznek sem volt fegyvere”, az öregek mellett gyermekeik is ott voltak s elindult a tömeg „terv, egyetértés, kitűzött cél, sőt vezér nélkül”. Ez a szervezetlen tömeg, ha lelkesedett is Berzenczeyért, de érette éhen meghalni nem kívánt s élelmét ott szerezte, ahol találta, a szász földön fosztogatással s erre aztán következett a szászok és románok még véresebb kegyetlenkedése.² Az eredmény a mérsékelt Berdét teljesen igazolta, mert az Agyagfalváról való szervezetlen, gyors elindulásnak a császári katonaság ágyuival szemben a marosvásárhelyi vereség és szégyenletes futás lett a vége. Így tanult a magyar megint a saját kárán, mert sajnos mi csak utólagosan tudjuk értelmezni, hogy: „A történelem az élet tanítómestere”.

A székely hősök hírnevét Háromszék mentette meg. A székelyek harcairól Csányi László erdélyi főköormánybiztos levelében ezeket írja:

„Udvarhelyszék oly hazafiatlan magaviseletet tanusított, mellyel örökre meggyalázta magát”, addig: „Háromszék a magyar élet-halál harcának legfontosabb perceiben oly férfias szí-

¹ Bárá Orbán Eszlás: A Székelyföld leírása. III. köt. 198—199. l.

² Pálffy János emlékezései. I. k. 81—82. l.

lárdsággal küzdött meg a veszélyes kísérletekkel, oly állhatatos férfiassággal mutatá fel az egyesült haza iránti szeretetének csalhatatlan jeleit, hogy a magyar történetnek Háromszék legközelebbi időszaka mindörökké fénylapjait képezendi”.¹ Ezt megtoldhatjuk azzal, hogy Gábor Áron és társai, férfiak, nők, gyermekek nemcsak megmentették a székely becsületet, hanem a szabadságszerető lelkeknek olyan nagyságait mutatták, hogy jelenetei a hazai történelmen túl a világtörténelem legszebb eseményei közé tartoznak. A háromszékieknek ezen misztikus hőstettei után méltán nevezték ezt az időt Háromszék hőskorának.

A hadianyag fogytával, Gedeon osztrák tábornokkal békét kötöttek, melyet 1849 január 2-án alá is írtak. Berde erre a békére hivatkozva félrevonult s a polgári ügyek kormányzását Németh László illyefalvi országgyűlési képviselő vette át. Berde a legnehezebb napokban önfeláldozással teljesítette hazafiúi kötelességét s most már hivatását betöltöttnek látta s elindult Debrecenbe, hogy képviselői működését folytassa, de Koiozsváron Csányi főkormánybiztos megállította s kormánybiztosnak nevezte ki a Szászföldre, mert személyesen meggyőződött arról, hogy oda erőskezű ember kell. Berde Nagyszebenben működött addig, míg az oroszok a város bevételeire megérkeztek. A pénztárt és a levéltárat biztosította s az utolsó percben gyalog hagyta el a várost. Berde emberfeletti munkát végzett, de azért jó magyar szokás szerint ellene is vádaskodtak. Csányi azonban, ki Berdét jól ismerte és nagyra becsülte a közlekedési minisztériumba miniszteri tanácsosnak nevezte ki.

Az 1848-as mozgalmakban nagy szerepet vivő Pálffy János, Berde kortársa, emlékezéseiben kitűnő emberismerettel és kérlelhetetlen szigorúsággal mond véleményt azokról a magyarországi és erdélyi urakról, akik abban az időben vezető szerephez jutottak.

Amíg általánosságban Pálffy ezeket írja: „a sok pénz pedig eiment azon az úton, amelyen a legtöbb kormánybiztos és fölszerelő biztos által fölvett milliók — az illető biztosok zsebeibe”, addig Berde Mózsáról ezeket írja: „Mint kormánybiztos

¹ Márki Sándor és Beksics Gusztáv: A modern Magyarország. (1848—1896.) Budapest, 1898. 167. l.

oly becsületesen és emberségesen vitte nehéz hivatalát, hogy Szeben is bizonyítványt és kérelmet nyújtott be mellette a haditörvényszékhez. Eszes, értelmes ember”.¹ Ennél szebb bizonyítványt egyetlen kormánybiztos sem kapott az őszinte és szigorú Pálffytól, de hát okos ember nem is lehet más, mint becsületes.

A világsi fegyverletétel után egy ideig Magyarországon bujkált, majd Budapestre ment és ott magát a katonai parancsnokságnál feljelentette. Berde 1851 október 6-án Kolozsvárról ezeket írja Daniel Gábornak: „Jó kedvvel nézek sorsommal szembe, sem megijedve, annyival kevésbé megtörve nem vagyok. Lelkem és kezem tiszta; nyílt arccal merem állítani és bármi találjon láncaimat nyugodtan hordozandom, azt hiszem, nem is marad el. Ideje, hogy sorsunk legyen elhatározva, ne függjünk, mint Mohamed koporsója”.² Berdét a haditörvényszék kötél általi halálra ítélte, Ő-Felsége azonban a felségárulási bűncsökre a halálbüntetést elengedte, de azután a katonai parancsnokság négyévi várfogságra ítélte és Csehországba, Josefstadtba vitték a büntetés kitöltésére.

Mikor Berde fogságba került összes vagyona 27.147 frt. 54 kr. volt adóslevelekben és takarékpénztári betétekben.³ Vagyona kezelését legjobb barátjára, Kelemen Benőre bízta, aki azt hűségesen kezelte s annak kamataiból élt Berde a fogságban. Csodás erejű lelke az élet küzdelmei, nyomorúságai és szenvedései felett diadalmasan győzedelmeskedik, férfi maradt a veszélyben. Amint Kossuth tette, ő is nyelveket tanult a fogságban, angol és francia nyelvet s utóbbit jól el is sajátította. Ezen kívül angol íróktól nemzetgazdaságtani műveket olvasgatott a mezőgazdaságról, a gazdasági felszerelésről, az állattenyésztésről s azok termékeinek feldolgozásáról. Magyar olvasmányai nagyrészt természettudományi munkák voltak.

Berdét az egész magyar társadalom részvéte és szeretete kísérte fogságába. Berde Áron⁴ Kolozsvárról 1853. márc. 26-án

¹ Pálffy János emlékezése. I. köt. 79. és 82. l.

² Benczédi: I. m. 22. l.

³ U. az 21. l.

⁴ Berde Mózsának nagyatyja volt Berde Ferenc, ennek fiai Áron és Mózes. Aronnak fia: Áron kolozsvári egyetemi tanár szül. 1818. márc. 8., ennek fiai: Jenő és Béla.

Mózesnek fia: Mózsá.

írta Berde Mózsának Josefstadtba: „Sokan, igen sokan vannak itten részvétellel irántad s annyi mondotta, hogy nevében üdvözlőjelek, hogy az erdtől nem látom a fát”.¹

Többen felkeresték magyar és német nyelvű levelükkel Berde Mózsát fogsága idején, de különösen a Berde Áron levelei meglehangúak: „Sorsod nehézségeit könnyítse — írja Berde Áron — azon tudat, hogy számosan vagyunk, kik lelünk, szívünk legtisztább sugáraival törünk feléd és sokszor, igen sokszor felkeresünk börtönödben”.²

Étte a hontalanság rabkenyerét, de, amint láttuk, ott is inkább lelki eledellel táplálkozott, remélve, hogy ezzel hasznára lehet fajának és szeretett egyházának. Mikor Ferencz József császár 1852-ben beutazta az országot aggózó szülei s az egész Háromszék kegyelmi kérvényt terjesztett elő kiszabadítása érdekében, de eredménytelenül. A kiszabott büntetést ki kellett ülnie s 1856-ban szabadult ki a fogságból mártír dicsőséggel körülfont homlokkal, önműveléssel szellemben megerősödvé s lélekben megedződve. Komor történelmi képek ezek, amelyek Berde életéből előtűnnek, de ezekben a nehéz időkben Berde mindig tudta, hogy mi a tenni való s azt férfiasan végre is hajtotta.

Berde a fogságból való kiszabadulása után gazdálkodással foglalkozott. A helyes gazdálkodás titkait Kelemen Benőtől tanulata el s mint jószágigazgató a magyarországi és erdélyi főnemesi családok előtt, mint kiváló szaktekintély szerepelt. Kiszabadulása után növelte jó hírnevét azzal, hogy gróf Bethlen Kamillónak radnótliai, teremi és törökbecsei uradalmait megszabadította egy félmillió forintot kitevő nagy adósságtól. Addig a nagy összeg után 12—18%-os kamatot kellett fizetniök, s Berde becsületességét és tisztakezűségét mutatja, hogy ő a saját pénzét is befektette a grófi család adósságába, de csak a törvényes 6%-ot számította fel utána, sőt még maga is vett fel olcsó kölcsönt az adósság rendezésére. Erről tanuskodnak gróf Bethlen Kamilló hálálkodó levelei, melyekben ilyen hangon ír Berdének: „Az Uristen áldja meg magát édes, jó Berde mindazokért, amiket javamra tett, és legyen ezután is oly indulattal,

¹ XII. csomag. Josephstadtban vett leveleim 1852—1856.

² Kolozsvár. 1853. nov. 20-án.

mint azelőtt". Berde ráírta erre a levélre: „A gróf elbocsátott kérésemre. Áldassék Isten szent neve, ismét magam ura vagyok”.

Megmentette Berde gróf Bethlen Farkasnénak Bonyhát, aki azt írja Berdéről, hogy: „méltó arra, hogy térdein állva mondjon neki szíve mélyéből fakadó hálát” és végrendeletében 20.000 forintot hagyományozott Berdének.¹ Ezek szerint Berde a jobbagyság felszabadulása után vagyoniilag aláhanyatlott főnemesség megsegítésére, anyagi ügyeik rendezésére is sokat tett.

Berde nagy idők történelmi szereplője volt s a nemzet öröm és gyásznapjaival összeforrt hasznos élete. Berde látta és átélte, hogy a magyarság hogyan vetette le régi, ócska kötöttségét, a rendi alkotmányt 1848-ban. Átélté Magyarország liberális alapokon való berendezésének korát, látta, hogy az 1848-as elvi, tiszta liberálizmus hogyan alakul át veszedelmes, imperialista álliberálizmussá, de benne nem volt meg az ősi magyar baj, az önáltatás, a szörnyű optimizmus, romlatlan magyar lélek volt és maradt, nem tudott rajta erőt venni a kor-szellem elhajlása, erős szellemén, erkölcsi erején, akaratan nem tudott változtatni. Berde nagyrabecsülte a lelki függetlenséget és amikor azt visszakapta újra a haza jobb sorsáért küzdők sorába állott. Liberális illúziók gőze sohasem szédítette meg, mert józan történet szemlélete volt s gyakorlati tehetsége, realiztikus bölcsesége kijelölték helyét a Deák pártban, pedig a 67-es párt a 48-asokkal szemben, kik mögött Kossuth állott, kezdettől fogva népszerűtlen volt s a 67-eseket még a hazaáruló jelzővel is megtisztelték. Hogy Berde mégis a kiegyezési politikához csatlakozott, annak magyarázata tárgyi okok mellett lelki összetételében és abban a személyi okban van, hogy Deák Ferencet nagyrabecsülte. Berdének politikai működését is a realizmus irányította.

Nem kereste a parlamenti sikereket és sohasem becsülte túl annak értéket. Egyetlen beszédét ismerjük, melyet 1868. május 23-án mondott az unitárius egyház állami segélyezése ügyében. Elmondja, hogy Erdélyben, a vallás-szabadság szülőföldjén is megkezdődött a XVII. század óta a protestánsok ül-

¹ Benczédi: i. m. 27—29. l.

dözése s az unitárizmusnak egyenesen a kifirtására törekedtek. ingatlan javaikat, templomaikat, iskoláikat elvették. II. József óta enyhült a nyomás, de elkobzott javaikat nem adták vissza. úgy, hogy iskoláikat, egyházaikat csak a hívektől begyűlt adományokból tudták fedezni. Az abszolút kormány följárlotta az egyháznak a segélyezést, de az unitáriusok visszautasították s inkább küzdöttek tovább az önfenntartás nyomoraival. Elmondja, hogy míg a többi egyházakat segélyezik, köztük a görög keleti egyházat is 50.000 forinttal, addig az unitáriusok egyházi és nevelési célra egyetlen fillért sem kapnak. Az 1848: XX. t. c. alapján vagy mindenik vallásfelekezetet megilleti az államsegély vagy egyiket sem. Kéri, hogy az unitárius vallás közösséget is az egyenlőség, az osztó igazság, a keresztényi szeretet alapján részesítsék államsegélyben. Berdének ezen beszéde eredményes volt s az unitárius egyháznak évi ötezer frt. államsegélyt szavaztatott meg.¹ Ettől kezdve aztán az unitáriusok nem voltak mostohái a magyar kormányoknak.

Berdét állása Budavárához kötötte s onnan 1869. január 1-én írásban számolt be az 1865—68-ig tartott országgyűlés alkötésairől.

Elmondja beszámolójában, hogy öt többször megválasztották országgyűlési képviselőnek a nélkül, hogy választóimat: „akár hiú ígéretekkel, csattogó frázisokkal csábítottam volna, akár más eszközökkel igyekeztem volna megnyerni, melyek egyébiránt a romlatlan székely ember tiszta hazafi keblén hajótörést szenvedtek volna”.

Majd az 1867-iki kiegészítés áldásait fejtegeti, amelyben: „a király és nemzet akarata egyesült egy szent célra, Magyarországnak boldogítására és amit a király és ország együtt akar, lehetetlen, hogy azon Isten áldása ne legyen”.

Végül pártállását így indokolja: „helyzetünknek, kül- és belviszonyainknak, jelenünknek és jövőnknek komoly megbírálása után nyugodt lélekkel követtem azon lobogót, melyet Deák Ferenc nagy hazánkfia hazafiségével és bölcsességével emelt magasra”.²

¹ Benczédi: I. m. 30. l.

² Lásd: „Tisztelt választók! szeretett véreim!” kezdetű beszámoló iratai között.

Életének gyümölcsözőbb része az volt, amit az országgyűléstől távol töltött.

Berdét 1867-ben belügyminiszteri osztálytanácsosnak nevezték ki s ebben a minőségében igen fontos szolgálatot tett a székelységnek.

A székely határőrök résztvettek az 1848-iki dicsőséges szabadságharcban, amit az osztrák kormány esküszegésnek minősített s a székely határőrezredek ingó és ingatlan vagyonát elkobozták az államkincstár javára. A kiegyezés után a magyar minisztérium előterjesztésére a király Őfelsége a határőrezredek javainak visszaadását elrendelte. A belügyminiszter 1869-ben Berde Mózsa miniszteri osztálytanácsost bízta meg, hogy a székely határőrvidéki javakat Csík és Háromszék megye közönségének adja át. Berdét ebben a munkában erős fajszeretete sarkalta, saját bevallása szerint: „a rendeletnek annál nagyobb örömmel engedelmeskedett, mert ez alkalmat nyújtott neki, hogy sokat szenvedett székely nemzetének sajnó sebei gyógyításához székely erejével ő is hozzájáruljon”.¹

Berdének nyolchónapi roppant fárasztó munkába került ennek a rendkívül bonyolult kérdésnek megoldása, de ő ezt a nagy feladatot is közmegelegedésre oldotta meg. Különös gondja volt arra, hogy a közjavakból fenntartott iskolák alapvagyonát, eredeti céljuk, hivatásuk végzésére megtartsa s az iskolák azonnali megnyitását sürgette s így a közjavak visszaszerzésével a székely nép boldogítására és művelődésének biztosítására jótékony hatást gyakorolt. Tudta és érezte ezt a székelység is, mert mind Csíkszék, mind Háromszék közgyűlése elismerő köszönetet mondott Berdének fáradságos és eredményes munkálkodásáért. Berde a székely telepítés kérdésével is foglalkozott, de ez az ügy később elhallgatott. Mint Erdély jogi és gazdasági ügyeinek alapos ismerője a minisztériumban nagyon hasznavehető embernek bizonyult, de 1871-ben mégis kérte felmentését, ami: „buzgó szolgálatainak elismerése mellett” meg is történt. A felmentést tartalmazó iratra Berde öntudatosan ezeket jegyezte fel: „Az embernek saját lelkiismerete a legjobb barátja és vezére, lelkiismerete jelölheti meg a legbiztosabb utat, mely őtet az élet szövevényes, sikamlós utain

¹ Benczédi: 1. m. 37. l.

vezetheti, a társadalom minden osztályzatában és tömkelegében megjelölheti az utat, melyen járhat, cselekedeteinek irányt adhat”.¹ Eléggé szerény félreállítás, de a békés polgári munka eredményeit alig értékelik s többnyire csak azoknak jut minden babér és ünneplés, akik a pusztítás és gyűlölködés fáklyáit lobogtatják.

Berdét visszavonulása után csak a magyar művelődésnek és az ifjúság nevelésének emelése foglalkoztatja. Nevelni a székegy ifjakat tudományban, hazafias szellemben, nemes erkölcsökben, ez sarkalta, úzte, hajtotta Berdét egész életén át. Nyugalomba vonulása sem jelentett nála pihenést, hanem örömtelen szorgalommal, komor fanatizmussal, további fáradhatatlan munkásságot, mert azok közé tartozott, akik részére az élet egyetlen útja a munka. A reális alkotások idején minden vonatkozásban a gyakorlati úton tervszerű gazdálkodással haladt nagy céljának megvalósítása felé.

Berde szülői 1871-ben végrendeletet csináltak és minden vagyonukat a laborfalvi unitárius egyházközségre hagyták. A végrendeletet a szülők közölték fiúkkal, aki kérte szülőit, hogy ne szégyenítsék meg, mint egy kitagadott fiút, mert az ő célja is ugyanaz, mint a szülőké.² Ez a családi körülmény készítette Berdét, hogy idő előtt nyíltan is megvallja életének nagy célját: *minden vagyonát közművelődési célra adományozni*. Aki szereti faját, annak lehetetlenség, hogy a magyar kulturális intézményeket ne pártolja, de Berdénél életének minden szakában a művelődési és nevelési tényezők voltak a legfontosabbak, neki valósággal szívügye volt a magyar műveltségnek ügye. Ha ilyen szempontból elemezzük Berde lelki összetételét, akkor még fényesebbé lesznek előttünk azok az erkölcsi gyöngyszemek, amelyek Berde lelkületének igazi lényegét alkották.

Berde az észembernek és a szívembernek csodálatos harmóniája. Amíg az észember a maga reálitásával gyűjtögeti a muló kincseket, addig a szívembere a maga nagy idealizmusával, az ember legszentebb javáért és lelkiségének legdrágább kincséért, a szellemért, s annak minél magasabb színvonalra való emeléseért dolgozik.

¹ Benczédi: i. m. 31. l.

² Benczédi: i. m. 6. l.

Berde makacsul ellen tudott állani a külső behatásoknak. Nem voltak rá hatással a kornak csábító eszméi, ígéretei és színes álmódzásai. A liberális korban élő Berde eszményképét nem a nagy szabadelvű gondolkozók közül választotta, hanem Széchenyi István volt a nagy eszményképe s a „Közértelmesség”, az anyagi jólét vezéreszméit tette magáévá és Széchenyi-vel együtt a magyar parlag megszüntetését, az üdvösséget, ő is a magyarság anyagi és szellemi erejének kifejlésztésében látta. Berde józan ésszel és nem érzelemmel gondolkozott s innen magyarázható, hogy Széchenyi politikai rendszerének a híve. Sohasem futott „világeszmék” után, hanem a gyakorlati politikában is került a közjogi harcokat, amit a liberálisok annyira kiéleztek. Berdében nem voltak meg azok a hibák, amiket Széchenyi felsorakoztat: nem volt hiú, nem volt irígy, nem volt könnyen lelkesedő, nem volt rest és mindig került a pártviszályt. E negatív lelkitulajdonságok mellett Berdében hatalmas pozitív erők vannak, amelyek képessé tették őt eszménye, életcéljának megvalósítására. Ezek közül első helyen áll, amint már említettük, csodálatos akaratereje. Az akarat a belső energia megnyilvánulása, s az egyedek és népek életének ma is első emelő tényezője. Az akaratnak tömérdek foka van. Berdében az aktív, építő akarat volt meg, ami által csodák történnek. Akaraterejével tudatosan felemelkedett az ösztönök világából a tisztultabb erkölcs levegőjébe és szépen példázta az ember erkölcsi és szellemi lényének fokozatos diadalát az öntudatlan anyag felett. A közönséges emberek dicsőségvágya nem bántotta soha, a test vágyai nem uralkodtak felette s ezen a fokon akaratának győzelme erénnyé lett. A tudomány felfegyverzett szemeivel biztosan lát, szellemével az anyagot mindig irányítja s tudását nem az élet virágainak letépésére használta, hanem nagy vagyont gyűjtött mások életének boldogítására, saját faja értelmiségének emelésére és erősítésére.

Berde olyan korszakban, mikor a takarékosság nem volt divat, mikor a magyar életben is nagy volt az epikureizmus, a dinom-dánom, a cigánnyal utca-hosszat való muzsikáltatás, a virtuosos tűkör- és pohár-törés, a szivarnak papirospénzzel való meggyújtása, mikor a magyar gentri elszegényedett, tönkrement, mikor a csaknem minden nagyobb magyar vagyonforrás zsidó kézbe ment át, másfél millió korona értékű vagyont gyűj-

tött. Berdét, amint láttuk becsületességben, tisztakezűségben senki felül nem multa, hogyan szerezhette tehát óriási vagyonát? Erre vonatkozóan útbaigazítást adnak elsősorban az életben helyesen alkalmazott jelmondatai: I. „Meggzúnt a csodák ideje, hogy manna hulljon az égből ingyen” stb. II. „Izzadsággal egyed a te kenyered”.

III. „Nincs zsellérem, sem jobbágyom,
Két tenyerem a jószágom;
Vagyon nekem tenyerem,
Leszen nekem kenyered”.¹

Szentiványi Mihály.

Magyarázatul szolgálhat az is, hogy Berde az élet komoly harcában mindig tudott alkalmazkodni a viszonyokhoz, fáradhatatlan volt mindig a cselekvésben s röviden szólva vagyonát tanultságával, ügyességével, kitartással, munkával, takarékos-sággal s egyéni szerencséivel szerezte.

Benczédi Gergely, aki Berdét, mint munkatársát a legjobban ismerte, azt írja, hogy Berde „egész a zsugoriságig szigorú volt”,² amiért sokan ki is gúnyolták. Berde ezzel nem sokat törődött s a gúny élével mindig diadalmasan küzdött meg. Benczédi is kerüli a szót, de Berde tényleg fősvény, zsugori volt, de nem a Csokonai zsugori típusa, a sápadt aranyakat imádó, azokban gyönyörködő, pénzes ládáján kiéhezett sárga arccal kucorgó, vézna öreg, aki a levegőt is szeretné másnak hasznó-bérbe adni. Berdének, mint aki ismerte a gazdasági élet erkölcsi szabályait, saját vallomása szerint a pénzről, a vagyonról ez volt a felfogása: „a vagyon csak arra való, hogy birtokosa általa független lehessen és a fölöslegből jót tehessen”.³ A pénz kezelésében azonban nemcsak mester, hanem valóságos művész volt. Nem ült pénz sohasem a láda fiókjában, hanem csodálatosan szaporítani tudta és mégsem a százezrek kamatozták nála a boldogságot, hanem a magasabb céljainak erkölcsi tudata. Nem a gyűjtött pénz halmaza, hanem a gyűjtés cselekvésének erkölcsi tudata tette boldoggá.

(Folyt. köv.)

¹ Benczédi: i. m. 46—47. l.

² Benczédi: i. m. 45. l.

³ Benczédi: i. m. 43. l.

Volt-e része Socinus Faustusnak a Dávid elleni hamis vádban?

A Keresztény Magvető 1943. évi 169. lapján Benczédi Pál azt állítja, hogy Jakab Eleknek erre vonatkozó igenlő állítása „nincs bizonyítva”. Ha megjelent volna már „A magyarországi protestantizmus a 16. században” című nagyterjedelmű monográfiám, abból más meggyőződésre jutott volna tisztelt kartársam. Minthogy mostanában való kiadhatására nem lehet számítani, onnan idézve tisztáznom kell ezt a kérdést, melynek egy részére különben világot vet a „Defensio Francisci Davidis” 1582.-i kiadása, illetőleg az abban közlött „Scriptum fratrum Transylvanorum . . .”

„. . .A szemben álló nézeteket kellett először is szabatosan körvonalazni. Eképpen fejlődött ki egy írásbeli vita Dávid és Socinus között, melynek első termékéül Dávid négy tételbe foglalta össze a maga nézetét ezzel a címmel: „De non invocandó Jesu Christo in precibus sacris theses Francisci Davidis”. A négy tétel a következő volt: 1. Istennek szigorú parancsa, hogy az Atya Istenen kívül senkit sem kell segélyül hívni. 2. Krisztus szintén azt tanította, hogy a mennyei Atyán kívül senkit sem kell segélyül hívni. 3. Az igaz könyörgés lélekben és igazságban az Atyához szól, tehát az nem igaz, amely a Fiúhoz szól. 4. Jézusnak mintaimája nem a Krisztushoz, hanem az Atyához van intézve. Socinus nagy garral vállalkozott rá, hogy pár nap alatt mindezt megcáfolja. Ámde hetek teltek belé, míg készen lett a válasszal. Ezalatt persze Blandratával is közölte a Dávid tételeit, csakhogy annak a vádnak hozzájuk pótlásával, ami ekkor merült fel legelső ízben, azonban már ekkor is minden alap nélkül, hogy t. i. Dávid megtagadja Krisztust és helyébe Mózeszt akarja ültetni. Megküldte neki természetesen az ő Dávidnak adott válaszát is.

Blandrata már nem akadt fenn a Socinus vádján. Nem egé-